

Biuletyn historyczny

Powstanie Wielkopolskie

*„...czy umrzeć nam przyjdzie wśród boju,
czy w murach Szpandawy nam gnić,
z trudu naszego i znoju
Polska powstanie by żyć...”*

11 listopada 1918 roku po latach zaborów powstało niepodległe państwo polskie. Polacy mieszkający w zaborze pruskim nie znaleźli się jednak w jego granicach. Zrzucenie jarzma zaborców w Polsce spowodowało, że Wielkopolanie rozpoczęli walkę o przyłączenie poznańskiego do Rzeczypospolitej. 3 grudnia 1918r. zwołano w Poznaniu Sejm Dzielnicowy, który powołał Naczelną Radę Ludową i jej reprezentanta Komisariat NRL. Instytucja ta była zwierzchnikiem Powiatowych Rad Ludowych. Zdemobilizowani z armii niemieckiej Polacy opanowali Rady Robotników i Żołnierzy. Powstały oddziały Służby Straży i Bezpieczeństwa.

Zaprzysiężenie 1 Pułku Rezerw, późniejszego 10 Pułku Strzelców Wielkopolskich, a następnie 68 Pułku Piechoty na dziedzińcu koszar

Przełomowym dniem był 26 grudnia 1918r., gdy do Poznania przyjechał wraz z oficerami Misji Alianckiej Ignacy Paderewski. Spontaniczna owacja urządzona gościom spowodowała przeciwdziałanie Niemców. Zorganizowali oni przemarsz, w czasie którego zrywano polskie i alianckie flagi, demolowano pomieszczenia polskich organizacji. Wtedy padły pierwsze strzały rozpoczynające Powstanie Wielkopolskie. Siły powstańcze liczyły około 2500 żołnierzy i 6000 ludzi w oddziałach Straży Ludowej. Pierwsze walki rozpoczęły się w centrum Poznania, pod hotelem „Bazar”, budynkiem Prezydium Policji, Gubernatorstwa, Poczty i Dworca Kolejowego. W sąsiedztwie Prezydium Policji zginęli pierwsi

powstańcy, Franciszek Ratajczak i Antoni Andrzejewski.

Śmierć Franciszka Ratajczaka podczas szturm na gmach policji w Poznaniu – obraz Leona Wróblewskiego

Oddziały powstańcze zajęły zamek cesarski, Arsenał Artyleryjski, prochownię, gazownię. Walki wybuchły spontanicznie w różnych miejscach Poznania. 28 grudnia 1918r. Naczelna Rada Ludowa mianowała Stanisława Taczaka głównodowodzącym powstania. Powstańcy do końca grudnia opanowali Cytadelę, koszarę na Jeźycach, przy ul. Grunwaldzkiej i Solnej. 6 stycznia 1919r. w ich rękach znalazł się ostatni niemiecki punkt oporu w Poznaniu, lotnisko wojskowe na Ławicy. Wybuch walk powstańczych w Poznaniu

przyczynił się do rozpoczęcia działań zbrojnych w wielu miejscowościach Wielkopolski.

W ich rezultacie wyzwoliły się one spod panowania niemieckiego.

Powstańcy Wielkopolscy przed „Bazarem” w Poznaniu – obraz Leona Wróblewskiego

Na przełomie grudnia 1918r. i stycznia 1919r. w rękach powstańczych był: Buk, Czarnków, Gniezno, Grodzisk Wielkopolski, Jarocin, Klecko, Kościan, Krotoszyn, Oborniki, Odolanów,

Szamotuły, Śrem, Środa Wielkopolska, Wągrowiec, Września i inne. Doszło do walki z Niemcami pod Zdziechową 30 grudnia 1918r., które uniemożliwiły im zajęcie Gniezna. 6 stycznia 1919r. powstańcy zdobyli Inowrocław.

Pułkownik Kazimierz Grudzielski – dowódca grupy wojsk frontu północnego wraz z oficerami sztabowymi na szosie Kcynia – Szubin zęga powstańców.

Wzdłuż Noteci powstał front północny, na którym ciężkie walki toczyły się w rejonie Nakła, Wysokiej, Chodzieży, Szubina.

Kazimierz Grudzielski (1858-1921) podpułkownik – dowódca Wielkopolskiego Frontu Północnego

Na froncie zachodnim walczone o Lubasz, Nowy Tomyśl, Opalenicę, Grodzisk Wielkopolski, Kielichowo, Przemęt, Wolsztyn. Mimo sukcesów na tym froncie powstańcom nie udało się zdobyć Babimostu. 7 stycznia 1919r. Wielkopolskę podzielono na okręgi wojskowe i skonsolidowano ośrodek dowodzenia. Umożliwiło to planowanie większych działań zbrojnych i zwiększyło efektywność operacji powstańczych. Powstańcy wyzwolili Żnin, Łabiszyn, Złotniki, Szubin, Rynarzewo. Myślano o przeniesieniu walki na Pomorze. Na froncie zachodnim zdobyto Kopanicę

Józef Dowbor – Muśnicki (1867 – 1937)

Od 16.09.1919 naczelny dowódca powstania

i zatrzymano Niemców pod Międzyrzeczem, ale nie zdobyto Zbąszynia. Na froncie południowym walki toczyły się w rejonie Leszna, pod Rydzyną, Kąkolewem.

Nie przyniosły rozstrzygnięcia walki pod Rawiczem. Od 16 stycznia 1919r. majora Taczaka jako głównodowodzącego zastąpił generał Józef Dowbor – Muśnicki. Na froncie północnym Niemcom udało się odzyskać Szubin. Na południu ciężkie walki toczono o Łaszczym, Szymanową, Zieloną Wieś, Miejską Górkę. Pod naciskiem marszałka Francji Ferdynanda Focha 16 lutego 1919r. podpisano w Trewirze rozejm, mocą którego alianci zmusili stronę niemiecką do przerwania działań na froncie wielkopolskim. Określił on linię demarkacyjną między walczącymi stronami. Podpisany w Wersalu 28 czerwca 1919r. traktat pokojowy przyznawał Polsce obszary, których powstańcy nie zdobyli m.in. Leszno, Kępno, Rawicz, Zbąszyń. Jeszcze po zawieszeniu broni Niemcy kontratakowali w rejonie Rynarzewa, Chodzieży, Kępna i Ostrzeszowa. Dnia 1 sierpnia 1919r. Sejm Ustawodawczy uchwalił włączenie ziem zaboru pruskiego do Polski. Traktat wersalski wszedł w życie 10 stycznia 1920r. i Polska przejęła wtedy przyznane jej ziemie. 28 marca 1920r. zakończyła się działalność frontu wielkopolskiego. W wyniku powstania wielkopolskiego, zwanego wtedy grudniowym, ziemie nad Wartą z miastami będącymi kolebką naszej państwowości wróciły po 125 latach do Polski. Jednak by ten powrót był możliwy życie musiało oddać 2 tysiące powstańców.

Msza św w Poznaniu przed wyruszeniem powstańców na front

Kalendarium Powstania Wielkopolskiego

1918

- 9 listopada* – rewolucja w Berlinie i upadek cesarstwa niemieckiego. W Poznaniu powstają pierwsze rady żołnierskie.
- 10 listopada* – w Poznaniu powstaje Centralny Komitet Obywatelski.
- 11 listopada* – zawieszenie broni w Compiègne, nie mówi się w nim nic o losie Wielkopolski.
- 12 listopada* – z CKO powstaje tymczasowy Komisariat.
- 13 listopada* – Komisariat Naczelnej Rady Ludowej objął kierownictwo spraw polskich w zaborze pruskim. Powstają rady ludowe.
- 20 listopada* – expose rządu w Warszawie, „przyłączenie Wielkopolski będzie jednym z pierwszych naszych zadań”.
- 3-5 grudnia* – obrady Sejmu Dzielniczowego. Wybór Naczelnej Rady Ludowej.
- 26 grudnia* – przyjazd do Poznania Jana Ignacego Paderewskiego i jego przejazd do Bazaru.
- 27 grudnia* – manifestacja mieszkańców Poznania pod Bazarą. Niemcy zrywają flagi polskie i koalicyjne. Rozpoczęcie walk w Poznaniu, powstańcy zajmują centrum miasta. Śmierć pierwszego powstańca Franciszka Ratajczaka.
- 28 grudnia* – zdobycie przez powstańców Cytadeli, koszar na Jeżycach i w Biedrusku. Głównodowodzącym powstania został kapitan Stanisław Taczak. Wyzwolono; Szamotuły, Środę Wlkp., Buk, Trzemeszno, Wrześnię. Powstańcy zdobyli koszarę w Gnieźnie.
- 29 grudnia* – wyzwolono Klecko, Witkowo Grodzisk Wlkp., Gostyń.
- 30 grudnia* – wyzwolenie Wronek, Śremu, Wągrowca. Odparcie Niemców uderzających na Gniezno pod Zdzichową.
- 31 grudnia* – wyzwolenie Ostrowa Wlkp., Kościana, Obornik, Rogoźna.

1919

- 1 stycznia* – wyzwolenie Jarocina, Krotoszyna, Mogilna, Nakła.
- 2 stycznia* – przejściowe zajęcie Szubina.
- 3 stycznia* – zdobycie koszar na Gołęczynie w Poznaniu. Oswobodzenie Nowego Tomysła, Rakoniewic, Budzyna, Kruszwicy.
- 5 stycznia* – oswobodzenie Czarnkowa, Wolsztyna, Miejskiej Górk. Zwycięstwo powstańców w walce o Inowrocław.
- 6 stycznia* – zdobycie lotniska na Ławicy. Zacięte walki pod Chodzieżą.
- 8 stycznia* – klęska pod Szubinem, śmierć Wiewiórowskiego. Generał Dowbor-Muśnicki mianowany wodzem powstania.
- 10 stycznia* – zacięte walki o Leszno, Kąkolewo, Rawicz, Szamocim.
- 11 stycznia* – walki o Szubin, Żnin, Labiszyn, Kopanicę i niepowodzenie pod Zbąszyniem.
- 16 stycznia* – gen. Dowbor-Muśnicki obejmuje dowództwo powstania.
- 23 stycznia* – kilkunastodniowe walki na froncie północnym – nad Notecią, południowym pod Miejską Górką i zachodnim- nad Obrą o Wolsztyn, Kargowę i Babimost.
- 29 stycznia* – na konferencji w Paryżu Dmowski przedstawił polskie żądania dotyczące ziem zaboru pruskiego.
- 3 lutego* – depesza marszałka Focha do Niemców domagająca się zaprzestania walk z Polakami.
- 16 lutego* – podpisanie przedłużenia rozejmu w Trewirze, objęcie nim Wielkopolski, wykreślenie tymczasowej linii demarkacyjnej według stanu z 6 lutego.
- II poł. lutego* – ostatnie walki w rejonie Nakła, Chodzieży, Kępna, Krotoszyna i Ostrzeszowa.
- 28 czerwca* – Niemcy podpisały traktat wersalski, który przyznawał Polsce, Wielkopolskę.

Powstanie Wielkopolskie we Wrześni

*.....Tobie Polsko ta kropla krwi wrzącej,
Tobie Polsko tych serc naszych bicie,
Tobie każdy cień myśli gorącej,
Tobie wszystko na śmierć i życie..."*

Września w końcu 1918r., podobnie jak cała Wielkopolska znajdowała się w rękach niemieckich. Wśród Polaków klęska Niemiec w I wojnie światowej wzmogła działalność patriotyczną i spiskową.

*Józef Trawiński (1883-1939) powstaniec,
organizator i dowódca kompanii ckm.*

Ożywioną działalność prowadziło Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Do jego aktywnych działaczy we Wrześni należeli Leon Dzieciuchowicz, Andrzej Prądyński, Władysław Ziolecki, Piotr Jarociński, Stanisław Smodlibowski, Leon Kaliszewski. Organizacja ta utworzyła własną siłę zbrojną w powiecie, dysponującą doświadczonymi żołnierzami frontowymi i patriotami. Byli nimi Władysław Wiewiórowski, Alojzy Nowak, Ignacy Wietrzyński, Józef Trawiński, Ignacy Kujawa, Stanisław Robakowski, Jan Bartkowiak.

10 listopada 1918r. powstała polsko - niemiecka Rada Robotniczo - Żołnierska, która przejęła władzę nad Wrześnią.

*Władysław Wiewiórowski
(1883-1919)
Dowódca wrzesińskiego
batalionu powstańczego*

Wydział Wykonawczy RRŻ 17 listopada utworzył Kompanie Straży Obywatelskiej. Działacze wrzesińscy utworzyli oddział Służby Straży i Bezpieczeństwa. Powstała także Powiatowa Rada Ludowa na czele z Franciszkiem Czapskim. Przedstawiciele z Wrześni weszli w skład Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu, m.in. Walentyna Jerzykiewicz.

Września dysponowała 200 żołnierzami dwóch Kompani Straży Obywatelskiej dowodzonych przez Stanisława Robakowskiego. Działalność patriotyczną utrudnił powrót do wrzesińskich koszar z frontu 3 batalionu 46 Pułku Piechoty dowodzonego przez majora Anschützena. Niemcy we Wrześni dysponowali około 150 żołnierzami. 27 grudnia w powiecie wrzesińskim Kompanie Straży i Bezpieczeństwa gotowe były do walki. Rano, w sobotę 28 grudnia 1918r. rozpoczęło się we Wrześni Powstanie Wielkopolskie. Powstańcy wykorzystali odbywający się o godz. 8⁰⁰ apel poranny, z bronią niemieckiej załogi koszar. Niemcy zostali w koszarach otoczeni i rozbrojeni. W sztabie Wiewiórowski i Dzieciuchowicz wymogli kapitulację. O godzinie 10⁰⁰ na maszcie znajdującym się na budynku sztabu zawisła polska flaga. Wkrótce białe - czerwone flagi powiewały nad całą Wrześnią. W koszarach znalazł siedzibę wrzesiński sztab powstańczy. Polacy zaczęli przejmować instytucje znajdujące się w mieście. Zorganizowano kompanie ckm pod dowództwem Józefa Trawińskiego, ściągnięto kompanie Wietrzyńskiego. 29 grudnia oddziały z Wrześni udały się do Witkowa, by pomóc miejscowym powstańcom w walkach z Niemcami. Do niewoli wzięto 178 żołnierzy i zdobyto dużo uzbrojenia. Następnie wyruszyły one do Gniezna, by pomóc w opanowaniu tego miasta.

*Powstaniec Szczepan
Kostrzewski z żoną*

Do walk doszło w Zdziechowie 31 grudnia 1918r. Oddziałami wrzesińskim dowodził Wiewiórowski oraz Nowak i Wietrzyński. W walce poległ pierwszy powstaniec z Wrześni - Wincenty Dondajewski. W wyniku tego zwycięstwa wzięto do niewoli 375 żołnierzy i zdobyto 24 karabiny maszynowe. Po bitwie ustalono, że z Gniezna powstańcy skierują się na Żnin, Inowrocław. Wyprawą na Kujawy kierował Wiewiórowski, który stamtąd pochodził. 1 stycznia 1919r. wyruszone na Żnin, który zajęto bez walki. Następnie oddziały wrzesińskie wróciły do domu. Działania powstańcze w pierwszym okresie miały charakter partyzancki i polegały na tym, że po zwycięskiej walce powstańcy, często ludzie niemłodzi, wracali do domu by odpocząć.

5 stycznia odbył się pierwszy powstańczy pogrzeb we Wrześni – Wincentego Dondajewskiego i Szczepana Kostrzewskiego.

5.01.1919r. - Września – pogrzeb poległych powstańców Dondajewskiego i Kostrzewskiego

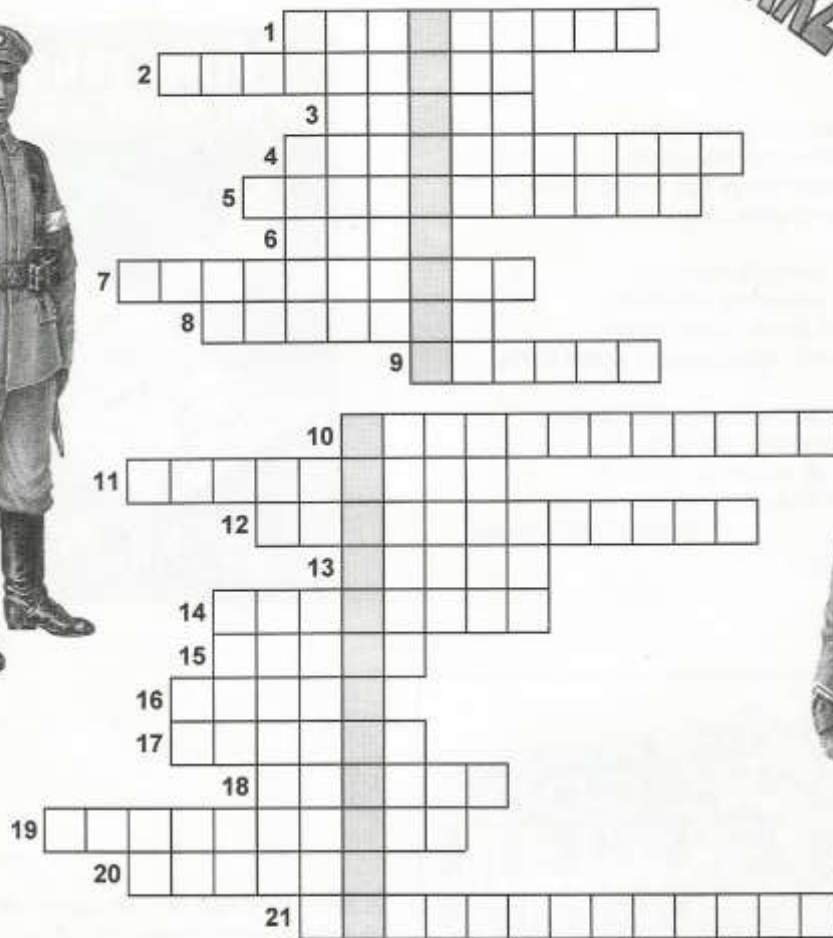
Oddziały wrzesińskie na początku 1919r. wzięły udział w ofensywie na Kujawy, dowodzonej przez Pawła Cymśa. 1 stycznia zdobyto Trzemeszno, Mogilno oraz Strzelno. 3 i 4 stycznia rozpoczęły się walki o Inowrocław, zakończone jego zdobyciem 6 stycznia. Część oddziałów walczyła następnie pod Złotnikami, Nową Wsią, Chmielnikiem, Brzozą oraz w rejonie Gniewkowa. Po utworzeniu Wydziału Wojskowego Naczelnej Rady Ludowej z majorem Stanisławem Taczakiem, jako głównodowodzącym, Września została siedzibą 2 okręgu wojskowego dowodzonego przez ppłk Grudzińskiego. Został on równocześnie dowódcą frontu północno – zachodniego. Oddział wrzesiński dowodzony przez Wiewiórowskiego miał wziąć udział w zdobyciu Szubina. Liczył on 100 ludzi w kompaniach dowodzonych przez Nowaka, Trawińskiego i Wietrzyńskiego. Wobec złej sytuacji atmosferycznej, dopiero o godzinie 11⁰⁰ 8 stycznia mógł on uderzyć na Szubin. Oddziały niemieckie odparły atak powstańców, Wiewiórowski i kilku powstańców zginęło w walce lub z odniesionych ran. Po klęsce szubińskiej powstańcy przygotowali się organizacyjnie tworząc nowe stałe oddziały i zmieniając sposób walki. W ofensywie na Szubin wzięło udział około 500 powstańców wrzesińskich. Natarcie rozpoczęło się 11 stycznia o godzinie 15⁰⁰. Wyróżniły się w jego zdobyciu oddziały Trawińskiego i Kujawy. Następnie walczone o Rynarzewo, Żnin i Łabiszyn. Z kompanii piechoty ppor. Śliwińskiego i Kopy zaczęto w Poznaniu tworzyć 1 Rezerwowy Pułk Strzelców Wielkopolskich, który w Polsce niepodległej stacjonował we Wrześni jako 68 Pułk Piechoty. Część oddziałów dowodzonych przez Trawińskiego pozostała na froncie, który ustalił się na linii Paterek, Samokłeski, Tury, Rynarzewo, Antoniewo. 30 stycznia 1919 r. Niemcy rozpoczęli kontrofensywę. Oddziały pod dowództwem

Beutlera walczyły między Szubinem a Rynarzewem i 3 lutego odparły atak z kierunku Keyni, a następnie brały udział w walce pod Samokłeskami i w zdobyciu pociągu pancernego pod Rynarzewem. Oddział Trawińskiego walczył nad Notecią, m.in. pod Rudą. 7 i 8 lutego powstańcy wrzesińscy wzięli udział w grupie Palucha w ataku na Nakło. Od 18 lutego 1919r. obowiązywało zawieszenie broni, lecz mimo to trwały lokalne walki. W marcu 1919r. oddziały wrzesińskie włączono do kompanii wrzesińsko – nekielskiej Beutlera a kompanię ckm Trawińskiego do 4 Pułku Strzelców Wielkopolskich, oddział wrzesiński i miłoślawski Plucińskiego oraz Gutowskiego do 5 Pułku Strzelców Wielkopolskich. Większość powstańców wywodziła się z ludu, np. gen Taczak był synem rzemieślnika wiejskiego. Z rodzin chłopskich wywodził się Zdzisław Beutler, Ignacy Kujawa, Jan Bartkowiak i Józef Trawiński. 30% powstańców stanowili chłopci, 15% robotnicy, 25% robotnicy dworscy, 20% rzemieślnicy, 10% inteligencja. Do walki szli wszyscy dorośli mężczyźni w rodzinie, np. 4 braci Trawińskich z Chociczy, 4 braci Słomianów z Miłośławia. Walczyli w powstaniu uczestnicy strajku dzieci wrzesińskich jak Florian Podśudek. W oddziale wrzesińskim tylko Nowak miał stopień podporucznika, Wiewiórowski był chorążym rezerwy. Reszta była podoficerami i żołnierzami. Walczono używając niemieckiej broni, powstańcy ubrani byli w niemieckie mundury z polskimi symbolami. Początkowo prowadzono walkę partyzancką, plutonami i kompaniami na wybrany cel, atakując go gwałtownie i dążąc do jego oskrzydlenia. W wypadku niepowodzenia wycofywano się by uderzyć w innym miejscu. Na przedzie umieszczano broń maszynową. Mówi się o powstaniu wielkopolskim jako o wojnie poruczników i sierżantów. Centralnymi postaciami powstania we Wrześni byli: Prądyński, Konieczny, Jarociński na płaszczyźnie społeczno – politycznej i Wiewiórowski, Nowak, Wietrzyński, Trawiński na polu wojskowym.

Września. Pomnik poległych w 1918/19 powstańców wielkopolskich na cmentarzu

KRZYŻÓWKA

1. Kto dowodził kompanią ciężkich karabinów maszynowych we Wrześni?
2. Jak miał na imię Smollibowski – działacz ze Wrześni?
3. Co powstańcy zawiesili na maszcie budynku sztabu koszar we Wrześni?
4. Jak nazywał się pierwszy poległy powstaniec z naszego miasta?
5. Jaki charakter miały działania partyzantów w pierwszym okresie powstania?
6. Kto dowodził powstańczą ofensywą na Kujawach?
7. Jakie miasto zdobyli powstańcy 6 stycznia 1919 roku?
8. Podaj imię uczestnika Powstania Wielkopolskiego, który brał udział w strajku w 1901r.
9. Gdzie został podpisany traktat pokojowy, kończący I wojnę światową w Europie?
10. Jak nazywa się kraina geograficzna, w której leży nasze miasto?
11. Jak inaczej nazywano Powstanie Wielkopolskie?
12. Spod jakiego panowania wyzwoliła się Wielkopolska po powstaniu?
13. Jak nazywa się rzeka nad którą leży Poznań?
14. Jakiej miejscowości na zachodzie Wielkopolski nie udało się zdobyć powstańcom?
15. Jak nazywała się organizacja skupiająca młodzież Wrześni przed wybuchem powstania?
16. Jaką nazwę miał hotel w Poznaniu przed, którym rozpoczęły się walki 27 grudnia?
17. Kto był głównodowodzącym powstaniem od 16 stycznia 1919 roku?
18. Podaj nazwę lotniska wojskowego w Poznaniu.
19. Kto przyjechał do Poznania 26 grudnia 1918 roku?
20. Jak nazywał się pierwszy głównodowodzący powstaniem?
21. Co uzyskała Wielkopolska w wyniku zwycięskiego powstania?

Opracowanie
Waldemar Dankowski